

TOSHKENT IRRIGATSIYA VA QISHLOQ
XO'JALIGINI MEXANIZATSIYALASH
MUHANDISLARI INSTITUTI

FAN:

OLIV MATEMATIKA

MAVZU

13

**Chiziqli o'zgaras koeffisientli
differensial tenglamalar
sistmasi.**

JUVONOV QAMARIDDIN
RIZOQULOVICH

Oiy matematika kafedrasini
assistenti

Chiziqli o'zgarmas koeffisientli differensial tenglamalar sistemasi.

$y_1 = y_1(x), y_2 = y_2(x), \dots, y_n = y_n(x)$ funksiyalar

$$\begin{cases} \frac{dy_1}{dx} = f_1(x, y_1, y_2, \dots, y_n) \\ \frac{dy_2}{dx} = f_2(x, y_1, y_2, \dots, y_n) \\ \dots\dots\dots \\ \frac{dy_n}{dx} = f_n(x, y_1, y_2, \dots, y_n) \end{cases} \quad (1)$$

tenglamalar sistemasining yechimi bo'lsin. Bunday differensial tenglamalar sistemasini normal tenglamalar sistemasi deyiladi.

Sistemaning birinchi tenglamasini x bo'yicha differensiallab

$$\frac{d^2 y_1}{dx^2} = \frac{\partial f_1}{\partial x} + \frac{\partial f_1}{\partial y_1} \cdot \frac{dy_1}{dx} + \frac{\partial f_1}{\partial y_2} \cdot \frac{dy_2}{dx} + \dots + \frac{\partial f_1}{\partial y_n} \cdot \frac{dy_n}{dx}$$

tenglikni hosil qilamiz. $\frac{dy_1}{dx}, \frac{dy_2}{dx}, \dots, \frac{dy_n}{dx}$ larni (1) tengliklarni o'ng tomonlari bilan almashtirib,

$$\frac{d^2 y_1}{dx^2} = F_2(x, y_1, y_2, \dots, y_n)$$

tenglamani hosil qilamiz. Hosil bo'lgan tenglikni differensiallab, yuqoridagi ishni takrorlab,

$$\frac{d^3 y_1}{dx^3} = F_3(x, y_1, y_2, \dots, y_n)$$

tenglamani hosil qilamiz. Shu protsessni davom ettirib

$$\frac{d^n y_1}{dx^n} = F_n(x, y_1, y_2, \dots, y_n)$$

tenglamani hosil qilamiz.

Shunday qilib,

$$\left\{ \begin{array}{l} \frac{dy_1}{dx} = f_1(x, y_1, y_2, \dots, y_n) \\ \frac{d^2 y_2}{dx^2} = F_2(x, y_1, y_2, \dots, y_n) \\ \dots \dots \dots \\ \frac{d^n y_n}{dx^n} = F_n(x, y_1, y_2, \dots, y_n) \end{array} \right. \quad (2)$$

sistemani hosil qilamiz. Bu sistemaning birinchi $(n - 1)$ tenglamasidan y_2, y_3, \dots, y_n larni x, y_1 va $\frac{dy_1}{dx}, \frac{d^2y_1}{dx^2}, \dots, \frac{d^{n-1}y_1}{dx^{n-1}}$ lar orqali ifodalab

$$\left\{ \begin{array}{l} y_2 = \varphi_2 \left(x, y_1, y_1', \dots, y_1^{(n-1)} \right) \\ y_3 = \varphi_3 \left(x, y_1, y_1', \dots, y_1^{(n-1)} \right) \\ \dots \dots \dots \\ y_n = \varphi_n \left(x, y_1, y_1', \dots, y_1^{(n-1)} \right) \end{array} \right. \quad (3)$$

Bu tengliklarni (2) sistemaning oxirgi tenglamasiga qo'yib n -tartibli

$$\frac{d^n y_1}{dx^n} = \Phi \left(x, y_1, y_1', \dots, y_1^{(n-1)} \right)$$

tenglamani hosil qilamiz. Bu differensial tenglamani yechib

$$y_1 = \psi_1(x, C_1, C_2, \dots, C_n)$$

yechimni topamiz. Bu yechimni $(n - 1)$ marta differensiallab $\frac{dy_1}{dx}$, $\frac{d^2 y_1}{dx^2}$,
 \dots , $\frac{d^{n-1} y_1}{dx^{n-1}}$ hosilalarni topamiz. Bu hosilalarni (3) tengliklarga qo'yib

tenglikka ega bo'lamiz. Bu tenglikka $\frac{dz}{dx}$, $\frac{dy}{dx}$ ifodalarni qo'yib

$$\frac{d^2y}{dx^2} = -y - 3z - (z - y)$$

yoki

$$\frac{d^2y}{dx^2} = -4z(*)$$

tenglikka ega bo'lamiz.

2) Berilgan sistemaning birinchi tenglamasidan $z = \frac{dy}{dx} + y(**)$ ni topib
(*) tenglamaga qo'yib,

$$y'' = -4y' - 4y$$

yoki

$$y'' + 4y' + 4y = 0$$

ikkinchi tartibli tenglamani hosil qilamiz.

Bu tenglamani yechamiz: uning xarakteristik tenglamasi

$$k^2 + 4k + 4 = 0$$

bo'lib $k_1 = -2$, $k_2 = -2$. Shuning uchun $y'' + 4y' + 4y = 0$ tenglamaning umumiy yechimi

$$y = C_1 e^{-2x} + C_2 x e^{-2x}.$$

Aniqlik uchun uchta no'malum funksiyali sistemani qaraymiz:

$$\begin{cases} \frac{dx_1}{dt} = a_{11}x_1 + a_{12}x_2 + a_{13}x_3 \\ \frac{dx_2}{dt} = a_{21}x_1 + a_{22}x_2 + a_{23}x_3 \\ \frac{dx_3}{dt} = a_{31}x_1 + a_{32}x_2 + a_{33}x_3 \end{cases} \quad (6)$$

Xususiy yechimni

$$x_1 = \alpha_1 e^{kt}, \quad x_2 = \alpha_2 e^{kt}, \quad x_3 = \alpha_3 e^{kt} \quad (7)$$

ko'rinishda izlaymiz. (7) tengliklarni (6) sistemaga qo'yib,

$$\begin{cases} k\alpha_1 e^{kt} = a_{11}\alpha_1 e^{kt} + a_{12}\alpha_2 e^{kt} + a_{13}\alpha_3 e^{kt} \\ k\alpha_2 e^{kt} = a_{21}\alpha_1 e^{kt} + a_{22}\alpha_2 e^{kt} + a_{23}\alpha_3 e^{kt} \\ k\alpha_3 e^{kt} = a_{31}\alpha_1 e^{kt} + a_{32}\alpha_2 e^{kt} + a_{33}\alpha_3 e^{kt} \end{cases}$$

tengliklarga ega bo‘lamiz. Har bir tenglikni e^{kt} ga bo‘lib, hamma hadlarni o‘ng tomonga o‘tkazib

$$\begin{cases} (a_{11} - k)\alpha_1 + a_{12}\alpha_2 + a_{13}\alpha_3 = 0 \\ a_{21}\alpha_1 + (a_{22} - k)\alpha_2 + a_{23}\alpha_3 = 0 \\ a_{31}\alpha_1 + a_{32}\alpha_2 + (a_{33} - k)\alpha_3 = 0 \end{cases} \quad (8)$$

bir jinsli oddiy tenglamalar sistemasini hosil qilamiz. Ma’lumki (8) sistema noldan farqli yechimlarga ega bo‘lishi uchun bu sistemaning determinanti nolga teng bo‘lishi zarur va yetarli, ya’ni

$$\begin{vmatrix} a_{11} - k & a_{12} & a_{13} \\ a_{21} & a_{22} - k & a_{23} \\ a_{31} & a_{32} & a_{33} - k \end{vmatrix} = 0 \quad (9)$$

(9) tenglama (6) sistemaning **xarakteristik tenglamasi** deyiladi.

1. Xarakteristik tenglama haqiqiy k_1, k_2, k_3 ildizlarga ega bo'lsa, ularga (7) yechim mos kelib, uning koeffitsiyentllari $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3$ (8) sistemadan aniqlanadi. Demak (6) sistemaning umumiy yechimi

$$\begin{cases} x_1 = C_1\alpha_1^{(1)}e^{k_1t} + C_2\alpha_1^{(2)}e^{k_2t} + C_3\alpha_1^{(3)}e^{k_3t} \\ x_2 = C_1\alpha_2^{(1)}e^{k_1t} + C_2\alpha_2^{(2)}e^{k_2t} + C_3\alpha_2^{(3)}e^{k_3t} \\ x_3 = C_1\alpha_3^{(1)}e^{k_1t} + C_2\alpha_3^{(2)}e^{k_2t} + C_3\alpha_3^{(3)}e^{k_3t} \end{cases}$$

ko'rinishda bo'ladi.

Мисол. Ушбу системанинг умумий ечимини топинг:

$$\left. \begin{aligned} \frac{dx}{dt} &= -2x - 3y \\ \frac{dy}{dt} &= -x \end{aligned} \right\} (*)$$

Ечилиши. Берилган дифференциал тенгламалар системасига мос (9) характеристик тенглама қуйидаги кўринишда бўлади:

$$\begin{vmatrix} -2-k & -3 \\ -1 & 0-k \end{vmatrix} = 0$$

ёки $k^2 + 2k - 3 = 0$. Унинг илдизлари: $k_1 = -3$, $k_2 = 1$
 (*) системанинг хусусий ечимларини

$$x_1 = \alpha_1 e^{k_1 t}, y_1 = \beta_1 e^{k_1 t}; x_2 = \alpha_2 e^{k_2 t}, y_2 = \beta_2 e^{k_2 t}$$

кўринишда излаймиз.

$k_1 = -3$ да α ва β ни аниқлаш учун
ёзилади:

тенгламалар системаси қуйидагича

$$\left. \begin{aligned} [-2 - (-3)]\alpha_1 - 3\beta_1 &= 0, \\ -\alpha_1 + [0 - (-3)]\beta_1 &= 0 \end{aligned} \right\} \quad \left. \begin{aligned} \alpha_1 - 3\beta_1 &= 0. \\ -\alpha_1 + 3\beta_1 &= 0. \end{aligned} \right\}$$

Бу система чексиз кўп ечимга эга, чунки иккинчи тенглама биринчи тенгламанинг натижасидир. Масалан, $\beta_1=1$ деб, $\alpha_1=3$ ни топамиз. Шундай қилиб, характеристик тенгламанинг $k_1 = -3$ илдизига $x_1 = 3e^{-3t}$ ва $y_1 = e^{-3t}$ хусусий ечимлар мос келади. $k = 1$ да α ва β ни аниқлаш учун тенгламалар системаси қуйидагича бўлади:

$$\left. \begin{aligned} -3\alpha_2 - 3\beta_2 &= 0, \\ -\alpha_2 - \beta_2 &= 0 \end{aligned} \right\}$$

Бу системанинг ечимлари сифатида $\alpha_2 = 1$ $\beta_2 = -1$ ни [олиш мумкин. У ҳолда: характеристик тенгламанинг $k = 1$ илдизига $x_2 = e^t$ ва $y_2 = -e^t$ хусусий ечимлар мос келади.

Берилган системанинг умумий ечими формулага кўра қуйидагича бўлад и

$$x(t) = 3C_1 e^{-3t} + C_2 e^t; \quad y(t) = C_1 e^{-3t} - C_2 e^t.$$

Adabiyotlar:

1. Soatov Yo. U. Oliy matematika 2-tom, Toshkent “O’qituvchi”, 1994 y.
2. Soatov Yo. U. Oliy matematika 3-tom, Toshkent “O’qituvchi”, 1996 y.
3. E.F.Fayziboyev, Z.I.Suleymenov, B.A.Xudoyorov, Oliy matematikadan misol va masalalar to’plami. Toshkent “O’qituvchi” 2005 y.
4. Farxod Rajabov, Matematika, “O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” Toshkent, 2007 y.
5. N.S.Piskunov, Differensial va integral hisob 2-qism, Toshkent “O’qituvchi” 1974 y.
6. <https://moodle.tiame.uz/course/view.php?id=899>

TOSHKENT IRRIGATSIYA VA QISHLOQ
XO'JALIGINI MEXANIZATSIYALASH
MUHANDISLARI INSTITUTI

E'TIBORINGIZ UCHUN RAHMAT!

JUVONOV QAMARIDDIN
RIZOQULOVICH

OLIY MATEMATIKA
KAFEDRASI ASSISTENTI

+ 998 93 588 37 89

q.juvanov@[tiame.uz](mailto:q.juvanov@tiame.uz)